

MACIŪNAS, Vincas. Mūsų literatūra tautos tarnyboje. *Aidai*, 1948, nr. 12, p. 108,

jausmingai kreipiasi į skaitytojus: „Lietuvnikai, broliai mano! Atanešu jums kalbą tėvų mūsų, taip ilgai ažu-mirštą, šaukiu — eikite visi vaikai Lietuvos, eikite paklaudyti išguldytų raštų, giesmių ir pasakų rašytojų mūsų, jums nepažintų, eikite paklaudyti tų žodžių, katrie gali jums apšviesti aušra žinios, o maž ir, paliekant (= palikdami) da širdžios (= širdyse) jūsų, pabudins norą ant mokslo...“

Štai tokios idėjos išugdė gana gausią mūsų didaktinę raštiją. Galime, pvz., suminėti kuklų Lauryną Ivinskį su savo populiariaisiais kalendoriais, Kajetoną Aleknavičių su skambiomis dainuškėmis, Juozą Silvestrą Dovydaitį su pamėgtuoju Šiaulėniškiu Seneliu, darbštų Daukantą, centrinę mūsų priešaušrio figūrą Valančių, įvairių leidėjo sumanymų pilną Mikalojų Akelaitį ir kitus. Visi jie kaip savo rašto veiklos motto galėtų pasirinkti K. Nezabitausko elementoriaus dedikaciją skaitytojui:

Teikies tą mano darbą priimti meilingai,
Nes tavo tiktai gero aš troškau širdingai.

Nestigo tų mūsų rašytojų tarpe tyro idealizmo vyrų, giliai jautusių savo pareigą tautai. Štai toks Daukantas, nesukrovęs turto, nepatyręs šeimos laimės, nepadaręs nors ir su aukštuoju mokslu kokios karjeros, netausodamas pairusios sveikatos, net nesiekdamas rašytojo garbės (dangstėsi įvairiais slapyvardžiais: tegu atrodo, kad daug yra lietuvių rašytojų!), visą amžių dirbo pluošo, rašydamas mūsų žmonėms knygeles.

Nors toji raštija buvo skiriama liaudžiai, vis dėlto buvo joje knygų, toli viršijančių paprastų liaudies skaitymėlių lygį. Tai Daukanto „Būdas senovės lietuvių“ (1845), Valančiaus „Žemaičių vyskupystė“, nespausdintieji Pabrėžos raštai... Žinoma, nevienam lenkiškos kultūros žmogui atrodė, kad tokie veikalai buvo visai nereikalingi lietuviui skaitytojui, kuriam, jų manymu, turėjo pakakti grynai liaudinių knygelių. Antai Valančius susilaukė priekaištų, kad tokį svarbų krašto istorijai veikalą parašęs mokslo žmonių daugumai neprieinama kalba. Pabrėža botanikos pratarmėje atvirai pasisako: „...reikėjo dar nekurių asabų šiderstvos ištūrėti, kaip būčiau nieko darbą ėmęs, kurį kožnas norintis gali aplam rasti liežuvyje lenkiškame“, nors, pridėda jis atsikirdamas, „lenkiškas liežuvis suvisam baigiasi mūsų žemėje.“ Kaip netiesioginį atsakymą į panašius priekaištus galime pačiuoti šiuos Daukanto žodžius: „Taigi, kad mokslas ir gudrvė giminės yra amžina ir visu didžiausia garbė, dėlko gi lietuviui ir žemaičiai negal stengti, idant dasiektum tą laiptą šviesybės, ant kurio išsikėlė kitos giminės? užvis, jog kiekvienu gal pelnyti garbę ne tiktai vienu kardu, bet ir pačiu mokslu.“ Ir taip mūsų susipratusių šviesuolių veikloje reiškesi tendencija, kurią Baranauskas gražiai formulavo savo „Pasikalbėjime giesmininko su Lietuva“:

Viso svieto mokslus lietuviams paduosiu...

Kaip žiome, Daukanto istorijos veikalams mokslinū atžvilgiu galima daug kas prikišti. Kartais net nuostabu, kad taip nemoksliskai galėjo rašyti akademinio išsilavinimo istorikas, Betgi iš jo laiškų T. Narbutui galime aiškiai matyti, — tai gražiai parodė prof. Z. Ivinskis „Naujojoje Romuvoje“ 1936, — kad Daukantas daug geriau orientavosi istorijos problemose, metodo klausimuose ir žinojo daug daugiau šaltinių, negu tai būtų galima spręsti iš jo veikalų. Mat, Daukantas sąmoningai populiarino savo veikalus, sąmoningai nenaudojo viso mokslinio aparato: „... aš ne dėl mokyty vyrų ir galvočių, bet dėl tų motinų rašiau, kurios geb savo vaikams darbus jų bočių prabočių pasakoti, o be raštų daug kartų apsirink“ Daukantui nerūpėjo tik gryna objektyviojo mokslo kūryba. Jam istorija nebuvo vienu istorikų mokslininkų dalykas, kurie užsidarę ramiuose

... aš ne dėl mokyty vyrų ir galvočių ...
Daukantas.

Deja, nors ir nestigo, kaip matėme, patriotinio užsimojimo, nors netrūko stiprių talentų, kaip S. Stanevičius, vėliau A. Baranauskas ir kiti, nors ir buvo paskiri neabejotinai vertingų veikalų, vis dėlto mūsų grožinė literatūra ligi pat naujųjų poaušrinų laikų liko dar užuomazgos stadijoje. Mat, mūsų šviesuomenė tebebuvo dar didelėje lenkų kultūros įtakoje, ir jos kad ir dažnai neginčytina lietuvišką patriotizmą tenkino Mickevičiaus, Kraševskio, Kondratavičiaus ir kitų lenkiškos kalbos, bet, pasakytume, lietuviško turinio raštai.

Lietuviškos knygos bemaž išimtinis pareikalautojas buvo liaudis. Tad gausėjantiems mūsų rašytojų būriui iškilo didelė patriotinė pareiga lietuviška knyga šviesti liaudį, duoti jai populiaria forma žemės ūkio ir kitokių žinių, didaktinių apysakalių, pradžiamokslių ir šiaip jau vadovėlinio pobūdžio knygucių. Bent tuo būdu stengtasi patarnauti baudžijavos spaudžiamiems mūsų žmonėms. Ne tiek moksliniai tikslai, kiek žmonių naudą visų pirma rūpėjo ir mūsų žinomajam gamtininkui Pabrėžai, kuris savo botanikos pratarmėje rašo: „... dūmopjau sau: oi, kaip tai būtų labai gerai, kad žemaičių ūkininkai pažintų bent įvaiskesnės augmės o dar ne abejotina, ale tikrai! Tuokart galėtų sugadlyviausias prie kokio vartojimo dėl savęs rinkti ir ant reikalo kavoti, o vodijančių sergėtis. Ta tatau destis, ta buvo priežastis, jog pradėjau geisti žemaitiškame liežuvyje parašyti augminyčių, kurioje galėtų kiekvienas pramokti pažinti ir daeiti augmės, apygardoje savo pašalio augančiasias“. Valerijonas Azūkalnis — Zagurskis spaudai parengto, bet neišspaudinto įvairių savo originalių ir verstinių eilėraščių (1838—1856) rinkinio prakalboje